

Edvard Kardelj

KÜZDELEM A JUGOSZLÁV NÉPFELSZABADÍTÓ MOZGALOM ELISMERÉSÉÉRT*

Küzdelem a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg elismeréséért

Amint Hitler megtámadta Jugoszláviát, megjelentek a csetnikiek is. Valójában a régi Jugoszlávia monarchista-nagyszerb szemléletű felső köreit képviselték. Politikájuk a következő volt: az erdőben ücsörögni, egy maroknyi parasztot mozgósítani — annyit csak, hogy biztosítsák őket —, kivárni a szövetségesek végső győzelmét, hogy aztán előjöhessenek az erdőből, s II. Péter király és Jugoszlávia seregének szerepében tetszelegessenek. Kezdetben az is kedvezett a csetnikiek megjelenésének, hogy az usztasák Hercegovinában, Boszniában és Likában rémuralmat teremtettek és az erőszak véres eszközeivel igyekeztek kiirtani a szerb népet, amely emiatt önként fellázadt. A terror olyan szörnyűséges volt, hogy a szerb nép fegyveres ellenállásra határozta el magát, hogy megvédje pusztá létét. A Kommunista Párt már akkor részese volt az ösztönös felkelésnek, s igyekezett azt minél jobban megszervezni.

Lényegesen megváltozott a helyzet, amikor a németek ellen harcba szállt a népfelszabadító mozgalom, amelynek élén a Kommunista Párt állt. A csetnikiek nem maradhattak továbbra is az erdőben a németek hallgatóságos jóváhagyásával, akiknek a csetnikiek bujdosása valójában segítséget jelentett, mert ez a megalkuvó magatartás megbénította a lakosságot és a németekkel szembeni ellenállást. A csetnikiek váratlanul súlyos dilemmába kerültek: harcoljanak-e a németek ellen — ami azt jelentené, hogy az formálisan nem is, lényegében azonban mégiscsak együttműködnének a Népfelszabadító Hadsereggel, azaz a kommunisrákkal —, vagy pedig szegődjenek a németekhez. A válasz eleve ismert volt, megadta azt azoknak a rétegeknek és politikai erőeknek az osztrályérdeke, amelyeket a csetnikiek képviseltek. Nem is vesztegették az időt: nyíltan összeszűrték a levelet a németekkel. Amikor Užicénél ku-

* Részlet Edvard Kardelj *Visszaemlékezések* címmel az idén magyar nyelven is megjelenő kötetéből.

darcba fulladt a partizánok ellen indított támadásuk, amelynek a felszabadító mozgalom megsemmisítésének kezdetét kellett volna jelentenie, nyomban összeköttetésbe léptek a németekkel, bár meglehet, hogy már előbb is kapcsolatban álltak egymással.

A csetnikeknek ez a pálfordulása és szereplése, illetve a megszállóval való nyílt együttműködése kezdettől fogva elárulta politikájukat: bésúgói és előőrse voltak az ellenségnek, a hóhérai, megfélemlítői, gyilkosai a békés lakosságnak, amely fenntartással fogadta őket, jóllehet nem minden esetben állt a partizánok oldalán. És éppen ilyen helyzetben és ilyen csetnikekhez küldték el összekötő tisztjeiket a nyugati hatalmak kormányai, szövetségeseiknek tekintve őket. Már maga ez a tény ékesen bizonyítja, hogy az adott pillanatban a nyugati kormányok számára fontosabb volt a jugoszláv népfelszabadító mozgalom megsemmisítése és a Kommunista Párt befolyásának semlegesítése, mintsem a németek elleni harc.

Akkoriban érkezett hozzánk a Népfelszabadító Hadsereg Legfelsőbb Parancsnokságához¹ Hudson² angol összekötő tiszt, akit egyébként a csetnikek parancsnokságához, azaz Draža Mihailovičhoz menesztettek. Hudson pusztán véletlenségből került hozzánk. Tengeralattjárón érkezett, s valahol a Crna Gora-i tengerparton szállt szárazföldre, abban a hiszemben, hogy ott majd várnak rá a csetnikek. Ebből is látszik, hogy a csetnikek becsapták szövetségeseiket, mint ahogy az egész világot is félrevezették a csatáikról és diadalaiukról kiadott jelentéseikben. Hudson hosszú utat tett meg a Crna Gora-i partvidéktől Sandžakon és Szerbián át az Užicében székelő Legfelsőbb Parancsnokságig, s amerre csak járt, a saját szemével bizonyosodott meg róla, hogy milyen erőt képeznek a csetnikek, mert útközben nem velük találkozott, hanem a partizánokkal.

Természetesen, a Legfelsőbb Parancsnokságon korrektül fogadtuk, s lehetővé tettük számára, hogy szóbaelegyedjen, akivel csak akar. Nyilvánvaló, hogy a legfontosabb és leghosszabb eszmecserét Titóval folytatta, de sorra elbeszélgetett vezető tisztséget betöltő más elvtársainkkal is, és pedig nemcsak a kommunistákkal, hanem a Népfelszabadító Front vezetőségi tagjaival is. A beszélgetések lehetővé tették Hudsonnak, hogy világos képet kapjon az ország belső körülményeiről és a harctéri helyzetről, főleg pedig a partizánok, csetnikek és a megszállók egymás közötti viszonyáról. Megmagyaráztuk neki a felszabadult területen létrehozott hatalom önzagazgatási demokratikus jellegét, annak reményében, hogy mindebből valamit Londonnak is továbbad. Külön lelepleztük a londoni királyi kormány rádióhíreit, azt, hogy a Népfelszabadító Hadsereg ütközeteit, amelyeket a németekkel vívott, valamint győzelmeit, amelyeket az ellenségnek aratott — a csetnikeknek tulajdonították. Hudson saját szemével láthatta, hogy Užicét a partizánok szabadították fel, nem pedig a csetnikek, mint azt az egész nyugati sajtó kürtölte. Ezt nyíltan beismerte. Mégsem folytathatott velünk politikai tárgyalásokat arról, hogy kapcsolat jöjjön létre a Népfelszabadító Hadsereg vezetősége és a brit kormány között, mint azt mi javasoltuk, hanem

hogy a csetnikekkel üsse nyélbe az együttműködést, a népfelszabadító mozgalom és a Jugoszláv Kommunista Párt megsemmisítése céljából. Katona volt, s feladatát úgy végezte, ahogyan megparancsolták neki.

Némely adatból ítélve a parancsnokságának eljuttatott jelentései eléggé tárgyilagosak voltak. Ez is bizonyítja, hogy a nyugati államok kormányai már akkor tudomást szereztek a Jugoszláviában a megszállók ellen küzdő fegyveres erők valódi helyzetéről, egymás közötti viszonyáról, harci készségéről és tevékenységéről, főleg pedig biztos értesüléseik voltak a csetnikek és a németek kapcsolatairól. Mi több — meglehet, hogy ez csak az én véleményem, amelyet nem támasztanak alá fényes bizonyítékok és nyomós érvek —, meggyőződésem, hogy éppen az említett jelentések nyomán állandósult a csetnikek és a németek összejártsága, de nemcsak a csetnikek főparancsnokságának elhatározása alapján, hanem a londoni királyi kormány nyomására is, amelyet valóságos pánik fogott el, amikor tudomást szerzett a jelentésekről, valamint arról, hogy a nyugati kormányok rádöbbenek: a csetnikek a németek közvetlen segítsége és együttműködése nélkül képtelenek megsemmisíteni a népfelszabadító mozgalmat. Akkoriban a nyugati kormányok számára sokkal fontosabb volt az, hogy a Balkánon és a Duna mellékén gátat vessenek a baloldali forradalmi mozgalmaknak, amelyek később komoly „nehézségeket” támaszthatnának a Szovjetunióval való egyezkedésben, mintsem az, hogy a csetnikek kisebb fegyveres vállalkozásokba kezdjenek, amelyekre erejükből futotta, feltéve, ha egyáltalán harcolni akartak a németek ellen.

Eszerint a Nyugat későbbi állhatatos bizonygatása, hogy a nyugati kormányok azért támogatták a csetnikeket, mert sejtelmük sem volt arról, hogy a németekkel cimborálnak, nemcsak sziszifuszi munka volt, hanem neveléses mesterkedés is. Igaz, hogy Churchill utóbb, persze, egészen más körülmények között, jelentős mértékben megváltoztatta a jugoszláv népfelszabadító mozgalommal kapcsolatos álláspontját, de nem ideológiai és politikai tekintetben, hanem a módszerek tekintetében, amelyek segítségével kapcsolatot teremthet azzal a mozgalommal és a belőle kisarjadat hatalommal. A szóban forgó események azonban abban az időszakban játszódtak le, amikor a nyugati államok kormányai szentül hitték, hogy Jugoszláviában eltiporható a népfelszabadító mozgalom, ha már nem a csetnikek erejével, akkor hát a németek, olaszok és usztrasák segítségével. Ennek nagyon is tudatában voltunk, ezért számoltunk azzal, hogy rendkívül kemény küzdelmet kell folytatnunk azért, hogy Népfelszabadító Hadseregünket a Hitler-ellenes koalíció összetevőjének tekintsék, főleg pedig azért, hogy elismerjék az új Jugoszláviát. Abban a szilárd meggyőződésben élünk, hogy ügyünket nem vihetjük diadalra pusztán propagandával és tájékoztatással, jóllehet ezeket az eszközöket sem becsültük le, hanem mindenekelőtt Népfelszabadító Hadseregünk erősítésével, minél nagyobb terület felszabadításával, valamint azzal, hogy valamennyi hadszíntéren fokozzuk a harctevékenységet a megszállók és a minden nemzetiségű hazaárulók ellen.

Ékes bizonyítéka annak, amit elmondottam, hogy a nyugati kormányok Hudson jugoszláviai helyzetjelentése után sürgősen katonai miszsiókat menesztettek Draža Mihailović törzséhez, valamint a többi csetnik parancsnoksághoz,³ arra azonban nem voltak hajlandók, hogy akár egy összekötőtisztet is küldjenek a Népfelszabadító Hadsereg Legfelsőbb Parancsnokságához. Más szóval, az adott pillanatban a nyugati kormányok úgy döntöttek, hogy fokozott mértékben és sokféleképpen támogatják a csetnikeket a partizánok elleni harcukban, s nem segítenek azoknak a fegyveres erőknek, amelyek Jugoszlávia területén valóban szembeszálltak a németekkel és a többi megszállóval.

Hudson nyilván nem bocsátkozott beható vitába, semmiképpen sem tárgyalhatott a nyugati hadseregek és a Népfelszabadító Hadsereg bármilyen együttműködéséről, hiszen éppen ellenkező utasításokat kapott. Állandóan azt hajtogatta, hogy a londoni kormány „Jugoszlávia legális kormánya”, hogy a király „Jugoszlávia törvényes királya”, ezért az összes fegyveres erőknek alá kell vetniük magukat a főparancsnoknak — Péter királynak, valamint a londoni kormánynak, amelyet az országban Draža Mihailović képvisel. Eszerint már kezdettől fogva csak egyet követeltek tőlünk: rendeljük alá magunkat Jugoszlávia azon reakciós politikai és más erői katonai parancsnokságának, amelyek Jugoszláviát olyan áldatlan helyzetbe hozták, amilyenben közvetlenül a háború előtt volt. Ez valójában azt jelentette volna, hogy lemondunk a népfelszabadító mozgalom fegyveres harcáról. Nyilvánvaló, hogy Hudson épületes követelésein, illetve „javaslatain” nagyokat neveltünk, annak tudatában, hogy népünk óriási többsége velünk tart, s jól szervezett hadsereggel is rendelkezünk, amely kész volt harcolni az utolsó csepp véréig.

Hudson kérte, hagyjuk áthaladni a felszabadult területen, hogy a csetnikekhez csatlakozzon. Ebben nem akadályoztuk meg, s nemsókára Draža Mihailović főhadiszállására került.

A nyugati parancsnokságok összekötő tisztjeinek, akiket a csetnik törzsekhez menesztettek, többnyire a felszabadult, azaz a partizánok ellenőrzése alatt álló területen kellett áthaladniuk. Mi hagytuk, hadd menjenek oda, ahova kormányaik küldték őket. Az egyik tisztet azonban megölték a csetnikek,⁴ s elrabolták az angol kormánytól tartalékul kapott aranyát, amelyet övében rejtett el. A csetnikek azonmód bősztóhadjáratot indítottak külföldön, azt állítva, hogy az angol tisztet a partizánok tették el láb alól, ezzel a merő hazugsággal akarták meggyőzni a nyugati világot, hogy a partizánok mint kommunisták meggyilkolják azokat a nyugati tiszteket, akik azért mennek Jugoszláviába, hogy a csetnikekkel együtt a németek ellen harcoljanak. De akkor már a nemzetközi közvéleménynek megfelelő betekintése volt abba, hogy valójában mi is történik Jugoszláviában, emellett közismert tény volt az is, hogy az említett esetet megelőzően a partizán területen át, s éppen a partizánok segítségével, sok szövetségi tiszt jutott el a csetnik parancsnokságokra.

Tito az adott helyzetben, ezekkel a kérdésekkel kapcsolatosan — a nyugati szövetségeseknek a csetnikekhez, illetve partizánokhoz való viszonyulása tekintetében —, igen bölcs politikát követett, bár ez nem volt könnyű dolog. Ugyanis a partizánfrontokon levő harcosok egész családjainak lemészárlása, a csetnikek nyílt együttműködése a németekkel, a szövetségi tisztek jelenléte, s ezáltal tényleges — jóllehet formálisan csak közvetett — kapcsolata a németekkel, sok partizánt olyan haragra gerjesztett a csetnikeknél tartózkodó összekötő tisztek iránt, hogy lankadatlanul magyaráznunk kellett a harcosoknak, hogy Tito politikája az egyedül helyes politika, mert az új Jugoszlávia jövőendő érdekeit tartja szem előtt. Ezenkívül rámutattunk arra a tényre — ennek egyébként maguk a harcosok is tudatában voltak, hiszen saját szemükkel győződtek meg róla —, hogy a népfelszabadító mozgalom olyan katonai és politikai fölényben van, hogy egynéhány nyugati tiszt semmiképpen sem változtatja meg a tényleges helyzetet. Végül pedig a nyugati összekötő szervek, saját akaratuk ellenére, legalább részben továbbították a pusztá igazságot, amely végül is arra kényszerítette a nyugati kormányokat, valamint a jugoszláv kommunizmussal szembeni küzdelem főkolomposát, Churchillt, hogy módosítsák politikájukat.

Ebben a helyzetben Moszkva rendkívül fontos politikai támaszunk volt. A szovjet tájékoztatási eszközök és a szovjet diplomáciai szolgálat magáévá tette álláspontunkat, s ily módon közvetlenül befolyásolta a világ közvéleményét. Külön jelentőségű volt számunkra a Szabad Jugoszlávia Rádióállomás,⁵ amely csak a jugoszláv népek nyelvén közvetített műsort, de így is, közvetve hozzájárult ahhoz, hogy más nyelvetterületeken is elterjedjen a harcunkkal kapcsolatos igazság. Ezt elősegítette az is, hogy a Szabad Jugoszláviát olyan veretű emberek működették és irányították, mint Veljko Vlahović és Đuro Salaj, akik arra törekedtek, hogy a rádióállomás műsora — már amennyire az akkori körülmények között lehetséges volt — minél függetlenebb legyen a szovjet diplomáciától. A szovjet diplomácia ugyanis támogatott bennünket, például akkor, amikor mi, Jugoszláviából lelepleztük azt a hazug propagandát, amely a partizánok győzelmeit és a Népfelszabadító Hadsereg ütközeteit a csetnikek hőstettének nyilvánította, ellenben igen óvatos volt, amikor arról az állításunkról volt szó, hogy a csetnikek összejátszanak a németekkel, s főleg amikor Draža Mihailović saját becses személye került terítékre. Tudniillik a szovjet kormány politikája még akkor is azt a követelményt támasztotta, hogy jussunk megállapodásra Draža Mihailovićyal; ezt a követelést nemcsak megvalósíthatatlannak, hanem nevetségesnek is minősítették külföldön és nálunk mindazok, akik ismerték a tényleges helyzetet. Draža Mihailovićnak és úgynevezett Jugoszláv Honi Hadseregének fő célja ugyanis nem az volt, hogy a németek ellen harcoljon, hanem hogy megsemmisítse a partizánokat és a népfelszabadító mozgalmat. Ezzel a kérdéssel kapcsolatosan Tito és Moszkva egész sereg kellemetlen tartalmú táviratot váltott és bírálta egymást. Magától értetődő, hogy Veljko Vlahović és

Duro Salaj igyekeztek minél hathatósabban támogatni az országbeli népfelszabadító mozgalom katonai vezetőségét, ezért a Szabad Jugoszlávia adásaiban, gyakran saját szakállukra, feltárták az igazságot Draža Mihailović és a csetnikek szerepéről, s emiatt aztán igen nehéz órákat éltek át.

Ha mellőzzük ezt a kérdést — amely egyébként végighúzódik a közöttünk és Moszkva között fennálló viszonyon, nemcsak a háború alatt, hanem még utána is — a Moszkvával való együttműködésünk nemcsak szokványos volt, hanem baráti és őszinte is, ugyanakkor a Szovjetuniótól igen jelentős segítséget kaptunk fegyverben és más hadfelszerelésben. Nyilvánvaló, hogy a szovjet kormány ebben a tekintetben is figyelembe vette a szövetségesekkel kapcsolatos általános érdekeit is. Ezért nem véletlen, hogy a Szovjetunió utolsóként küldött összekötő katonai missziót⁶ a Népfelszabadító Hadsereg Legfelsőbb Parancsnokságához, s utoljára kezdett fegyvert szállítani Jugoszláviának. Persze, mindez kissé rosszul esett nekünk, mégis a Szovjetunió ezt az eljárását úgy értelmeztük, hogy a Hitler-ellenes koalícióhoz tartozó szövetségesekkel kapcsolatosan körültekintő politikát kell folytatnia.

Sztálint egyébként olyan emberként ismertük, aki meghatározott körülmények közt végtelenül óvatos, s aki nehezen határozza el magát valamilyen kockázatos lépésre, ha nem volt bizonyos meglevő erejében. Ezért Jugoszláviával és a jugoszláv kormánnyal kapcsolatos politikai vonalvezetése olyan volt, hogy minél kevesebb lehetőséget és okot adjon a nyugati hatalmakkal való összetűzésre. Mivel ezt jól tudtuk, ennek megfelelően viselkedtünk is. Sokszor szó nélkül elfogadtuk a Moszkvából érkező útbaigazítást, a gyakorlatban azonban egészen másként jártunk el.

Az AVNOJ második ülése — az új Jugoszlávia függetlenségének megalapozása

Hasonló volt a helyzet külpolitikánk tekintetében is, azaz Sztálin itt is túlzottan óvatosan viselkedett és reagált. Drasztikus példája ennek az, ahogyan az AVNOJ második üléséhez viszonyult, amelyet Jajcában készítettünk elő. Ezt megelőzőleg azonban nem értesítettük Moszkvát szándékunkról, mert bizonyosak voltunk benne, hogy Sztálin ellenezné az ülést. Nyilván túlbecsülte a nyugati kormányok szembehelyezkedését az AVNOJ második ülésének határozataival, mert biztosra vette, hogy élesebb ellentétek támadnak, mint amilyenek valójában keletkeztek.

Így esett meg, hogy pár nap leforgása alatt két táviratot kaptunk. Az első Molotovtól érkezett, s nagyjából úgy hangzott, hogy az AVNOJ második ülésének határozataival hábadöftük a Szovjetuniót. Számoltunk Sztálin éles reagálásával, de ezt mégsem vártuk. Majdnem ugyanakkor, azaz rövid időn belül egy hosszabb táviratot is kaptunk Chur-

chilltől. Nyilván ő sem hagyta jóvá az AVNOJ második ülésének határozatait, de nem ellenezte, hogy azok alapján beszélgetéseket folytassunk. Más szóval szemlátomást úgy vélekedett, hogy a határozatok olyasmit is tartalmaznak, ami kiindulópont lehet a jugoszláv kérdésre vonatkozó végleges tervének megvalósítására. Úgy gondolom, hogy az AVNOJ második ülése Nyilatkozatának egyik kitételéről van szó, miszerint a monarchia vagy köztársaság kérdése csak a háború után dől el véglegesen, a nép demokratikus véleménynyilvánítása alapján. Ez a megfogalmazás némi esélyt adott Churchillnak, hogy mentse a menthetőt; ő ugyanis gyakorlati gondolkodású ember volt, s már akkor rájött arra, hogy erőszakkal semmiképpen sem lehet megsemmisíteni a Népfelszabadító Hadsereget és a Jugoszláv Népfelszabadító Frontot. Éppen ilyen reagálásra számítottunk, amikor a Nyilatkozatot szövegeztük. Elmaradt hát az, amit a „borúlátók” megjósoltak, mármint hogy Churchill keményen szembehelyezkedik az AVNOJ határozataival, s újabb súlyos bonyodalmat okoz a Hitler-ellenes koalícióban. A „derűlátóknak” lett igazuk. Churchill, a Jugoszláviában kialakult erőviszonyok és tényleges hatalomgyakorlás reális felmérése alapján, politikai eszközökkel és nyomással próbált befészkelődni Jugoszláviába. Politikájának, azaz politikai taktikájának nagy adutja volt: az új Jugoszlávia nemzetközi elismerése, valamint seregnyi nyílt kérdés, amely a közvetlenül a háború után tartott békeértekezleten vetődött fel, és pedig nemcsak a Jugoszlávia és a nyugati szövetségesek közötti viszony, hanem a Szovjetunió és a nyugati szövetségesek közötti viszony tekintetében is.

Churchill aránylag nyugodt reagálása az AVNOJ második ülésének határozataira, valamint a világsajtó tetemes részének igen pozitív értékelése mindenképpen befolyásolta és elősegítette azt, hogy elcsituljanak a szenvedélyek abban a viharos összeütközésben, amelybe a szovjet kormánnyal kerültünk a határozatok miatt. Mondhatom, hogy ezután még fokozódott is a kölcsönös politikai bizalom, amelyet megintgattak a két párt közötti régebbi nézeteltérések. Megerősödött a két kormány katonai és politikai együttműködése is. Hangsúlyozni kívánom, hogy lényegesen megnőtt a szocialista forradalom első országába vetett hitünk. Természetesen változatlanul megmaradt néhány rejtett mozzanat, amelynek tekintetében úgy éreztük magunkat, hogy „alkudozási aprópénz” vagyunk a nagyhatalmak általános politikájában. De erről majd később szölok.

Ha azonban a mérleg egyik serpenyőjébe tennénk mindazt, ami pozitív volt, ami közös érdekként egybefűződött, a másikba pedig mindazt, ami megosztott, a politikai nézeteltérésekben elválasztott bennünket, meg kellene állapítanunk, hogy az a serpenyő billenne lefelé, amelyben a pozitívumok vannak. Ez a tény megbízható támpont volt a nyugati kormányok arra irányuló kísérletének elhárítására, hogy elismertessék velünk a londoni kormányt, vagy pedig bármiféle érdemleges kompromisszumra kényszerítsenek bennünket a II. Péter királlyal és kormányával, ami nyilván elfogadhatatlan volt számunkra. Ezenkívül,

főleg a háború vége felé, jelentősen megnövekedett a Jugoszláviának nyújtott szovjet katonai segély, amely sokáig jóval kisebb volt, mint a nyugati kormányoké. A Szovjetuniótól és a nyugati szövetségesektől kapott hadfelszerelés lehetővé tette hadseregünk fegyverzetének korszerűsítését, úgyhogy önálló, erős és egyenrangú katonai tényező lett a Magyarországtól az Adriai-tengerig húzódó keleti fronton.

Mi azért tudatában voltunk annak, hogy bizonyos engedményeket kell tennünk. Annál inkább, mert mindkét oldalról — a Nyugatról és a Keletről egyaránt — állandóan szorongattak bennünket. Magától értetődik, hogy különbség volt a két nyomás között. Sztálin ráhatását inkább csak úgy éreztük, mint taktikát a nagyhatalmak mindenre kiterjedő számításában. A nyugati szövetségesekkel való viszonyunkban nemzeti létünk sorsdöntő kérdései voltak a tét. Jugoszlávia népeinek egyesítése, az egyes nemzeti területek százéves szétaprózásának és feldarabolásának megszüntetése stb. Emellett előtérbe kerültek forradalmunk további fejlődésének döntő jelentőségű kérdései is. Ezért kénytelenek voltunk elfogadni, igaz csak elvben, a kompromisszum gondolatát, egyúttal azonban meg kellett szabnunk annak végső határát, ameddig elmehetünk az engedékenységekben, s ellen kellett állnunk a nyomásnak, nehogy függő viszonyba kerüljünk a nagyhatalmakkal. Erős hadsereggel rendelkezünk, s döntő politikai befolyásunk volt a jugoszláv népre. Csakis tényleges támadás, azaz külső fegyveres beavatkozás változtathatott volna helyzetünkön, illetve szoríthatott volna bennünket háttérbe a politikai események színterén. Így tehát eléggé erősnek éreztük magunkat, hogy meghatározott, meglehetősen kockázatos kompromisszumokat kössünk.

Egy pillanatig sem tévováztunk, hogy melyiket válasszuk a két lehetőség közül: vagy önállóan döntünk Jugoszlávia népeinek és forradalmunknak sorskérdéseiről, vagy pedig beleegyezzünk a szovjet kormány, netán a nyugati kormányok álláspontjaitól és nézeteitől való függőségbe. Sohasem lehetett más választásunk, csakis az, hogy szabadon magunk döntünk a sorsunkról, mert mindig is úgy tartottuk, hogy a Kommunisták Párt mint a munkásosztály élcsapata, elsősorban saját népének felel, azután pedig az összes többi dolgozónak és elnyomott népnek, közös érdekeiknek megfelelően. Kiindulási pontunk az volt: egyedül pártunkra tartozik, hogy a szükséges tájékoztatás és véleménycsere alapján megállapítsa — miben is áll a közös érdek. Éppen a második világháborúban láthattuk, világosabban, mint bármikor azelőtt, hogy a Nyugaton és a Keleten egyaránt, akadnak mérvadó körök, amelyek a saját állami érdekeiket — akár demokratikus, akár szocialista, akár népfelszabadító és hasonló érdekekről van szó — közösnek akarják nyilvánítani.

Ezzel azért foglalkozom részletesebben, mert ennek a kérdésnek a szabatos megválaszolásától sokban függött kapcsolataink további alakulása, amiről később szólni fogok, legelőbb azonban a londoni királyi kor-

mánnyal, a Hitler-ellenes koalícióhoz tartozó nyugati államok kormányaival, valamint a Szovjetunió kormányával való megegyezésről.

A kényszerítő jellegű ráhatásokat, amelyeknek akkoriban ki voltunk téve, éspedig azért, hogy állapotjunk a londoni királyi kormánnyal és Péter királlyal — olyan értelemben, hogy a régi Jugoszlávia reakciós erői bár valamicske politikai hatalmat és esélyt kapjanak a közéleti tevékenységre, ami lehetővé tenné számukra, hogy fokozatosan visszaszerezzék a háború előtt bitorolt belső politikai és katonai pozícióknak legalább a kevésbé fontos részét — tehát a ráhatásokat, ha mennyiségi szempontból nem is, de minőségük tekintetében okvetlenül megkülönböztetném egymástól. Amikor Sztálin rá akart beszélni bennünket erre a megoldásra, fő érve így valahogy hangzott: „Mit árt nektek Péter király? Ti vagytok hatalmon, ő csak bábalak. Ezenkívül ti lebecsülitek a monarchisták befolyását Jugoszláviában. Politikai téren még mindig erősen éreztetik hatásukat. Egyetérttek azzal, hogy a régi burzsoáziát és katonai köreit meg kell akadályozni abban, hogy megkaparintsák a hatalom kulcsállásait. Formálisan fogadjátok vissza a királyt, a régi politikusok egy részét bízzátok meg néhány kevésbé fontos közfunkcióval, s majd ha elérkezik az idő, könnyen eltávolíthatjátok a királyt meg minisztereit is.”

Mindezt Sztálin szókimondóan és érthetően tudtomra adta a vele folytatott beszélgetésben, amelyre 1944 végén került sor, amikor is Šubašićtyal együtt Moszkvában jártam. Én azt válaszoltam neki, hogy ennek a kompromisszumos megoldásnak két nagy akadálya van. Először is, egész népünk nagy zavarban volna, nem tudná mire vélni ezt a lépésünket, sőt árulást gyanítana, úgyhogy jómagunk saját sorainkban súlyos politikai válságot idéznénk elő. Másodszer pedig, azok a követelések, amelyekről a londoni királyi kormány függővé teszi a megegyezést, arra utalnak, hogy „nem ettek bolondgombát”, mint azt a nép mondja, hanem pontosan tudják, hogy mit akarnak. Balgaság lenne azt hinni, hogy vállalnák az alárendelt szerepet, hiszen így ügyük eleve vereségre lenne ítélve. A JKP Központi Bizottságának felhatalmazása alapján ígéretet tettem Sztálinnak: megteszünk minden tőlünk telhetőt, hogy létrejöjjön valamilyen kompromisszum, nem mintha szükségünk volna rá, hanem mert átértéztük a felelősségünket a Hitler-ellenes koalíció egységéért.

Tito⁷ körülbelül egy hónappal előttem járt Sztálinnál, s visszaemlékezéseiből kiviláglik, hogy ő is ugyanazt mondta Sztálinnak, mint én. Sztálint azonban nem lehetett meggyőzni.

Az a tény, hogy akkor nem voltunk „szófogadók”, kétségtelenül egyik fő kútforrása lett a velünk szembeni állandó bizalmatlanságának és a Jugoszláviával való elégedetlenségének, s meghatározott szerepet játszott abban, hogy 1948-ban végleg kieleződjének az ellentétek közöttünk és Sztálin között, s hogy a viszály elhúzódjon.

Amikor a politikai vezetőségben arról döntöttünk, hogy ráálljunk-e a tárgyalásokra, a legfontosabb dologban, éspedig II. Péter király sorsá-

nak kérdésében, amelyet a londoni kormány is, meg Sztálin is a leginkább feszegetett — tekintetbe vettük, de nem túlságosan, hanem csak bizonyos határig, a nagyhatalmak kölcsönös érdekeit, ugyanakkor azonban nem voltunk hajlandók arra, hogy népeink érdekeit feláldozzuk a nagyhatalmak érdekeiért és egymás közti egységéért. Közel voltak azonban a béketárgyalások, illetve az öt nagyhatalom minisztereinek konferenciája, amelyen elő kellett készíteni magát a békeértekezletet, valamint a szükséges békeszerződéseket.

A Nyugaton, képletesen szólva „késhegyig menő” harcot vívtunk a politikai elismerésért, miközben rengeteg nézeteltérést és összecsapást kellett átvészelnünk, s ezekkel a kellemetlen dolgokkal vagy foglalkoztam, vagy sem, de esetenként azok sem voltak jelentéktelenebbek, amelyekről nem tettem említést. Akaratlanul előidéztük azt, hogy Sztálinban kialakuljon a bizalmatlanság érzete Jugoszláviával szemben. Ennek ellenére számíthattunk a Kelet támogatására Jugoszlávia fennmaradásának és önállóságának sorsdöntő kérdéseiben, valamint a békeértekezlet határozataival és nyilatkozataival kapcsolatos néhány jelentős mozzanatot tekintetében is. Nem vehettük azonban biztosra, hogy a Kelet mellettünk áll azokban a kérdésekben is, amelyek tekintetében a szovjet kormány és a mi forradalmi kormányunk álláspontjai között már akkor vagy némi különbség, vagy pedig nagy eltérés mutatkozott. Így hát az időben valójában csak két szövetségesre számíthattunk és támaszkodhattunk: Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek kiállítására és rendkívül szilárd egységére, valamint a nemzetközi demokratikus közvélemény nagy részének pártfogására.

Fordította *Vukovics Géza*

Jegyzetek

¹ 1941. június 27-én Belgrádban, a JKP KB Politikai Irodájának ülésén, megalakult a Jugoszláv Népfelszabadító Partizánosztatok Főparancsnoksága. 1941. szeptember 26-án, a stolicei tanácskozáson az a döntés született, hogy a Főparancsnokság új elnevezést kapjon: a Jugoszláv Népfelszabadító Partizánosztatok Legfelsőbb Parancsnoksága. 1942 januárjától a Legfelsőbb Parancsnokság a Jugoszláv Népfelszabadító Partizán és Önkéntes Hadsereg Legfelsőbb Parancsnoksága lett, 1942 novemberétől pedig a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg és Partizánosztatok Legfelsőbb Parancsnoksága, hogy aztán 1945 márciusában átalakuljon a Jugoszláv Hadsereg Vezérkarára.

² Duane Hudson főnöke volt az első angol katonai misszióknak, amelyet a megszállt Jugoszláviába, Draža Mihailović főhadiszállására küldtek. 1941. szeptember 20-án Petrovac na moru nevű helysége szolgált partra. Vele voltak még Zaharije Ostojic és Mirko Latavici, a királyi hadsereg két őrnagya, a jövődöbéli csetnik parancsnokok, valamint Veljko Dragičević, rádiótávírársz, aki a csoportnak Užicéba való érkezése után a partizánokhoz csatlakozott, s 1944-ben el-

esett a németek Drvar elleni légideszantja alkalmával. Hudson a lovčeni partizánosztag vette pártfogásba és a felszabadított területen át Užičébe kísérte, a Népfelszabadító Partizánosztagok Legfelsőbb Parancsnokságára. Hudson 1941. október 25-én lépett kapcsolatba D. Mihailović törzsparancsnokságával.

³ Mivel megszakadt a közvetlen összeköttetés Hudsonnal — részben a Hudson és Draža Mihailović közötti feszült viszony miatt is —, az angolok 1941 végén elhatározták, hogy több katonai missziót küldenek a csetnikekhez.

Az egyik missziót Terence Atherton őrnagy vezette; aki szintén tengeralattjárón érkezett, s 1942. február 4-én ugyancsak Petrovac na morunál szállt partra; hogy elérhessen Draža Mihailović főhadiszállására, neki is, akárcsak Hudsonnak, a tengerparttól egészen Fočaig azon a területen kellett haladnia, amely a partizánok ellenőrzése alatt állt. Tito őt is fogadta, akárcsak Hudson. A Legfelsőbb Parancsnokságról a Rogatica melletti arcvonalra küldték, hadd győződjön meg saját szemével, hogy a csetnikek együttműködnek a németekkel. Athertont egyébként maguk a csetnikek ölték meg, 1942 áprilisában, amikor éppen Draža Mihailović törzsparancsnokságára tartott. Érdekes megemlíteni, hogy Deakin *Bojovna planina* (Harc a hegyekben) című könyvének 203. oldalán Ostojić csetnikparancsnok egyik táviratát idézi, amelyben arra figyelmezteti D. Mihailovićot, hogy Atherton „rosszabb, mint Hudson. Parancsnokságától azt az utasítást kapta, hogy zavart keltsen és a németek elleni harcra ösztönözzön”.

Ugyanazon a tengeralattjárón érkezett meg a második misszió is. Ehhez tartozott Stanislav Rapotec, jugoszláv királyi főhadnagy, aki 1942. január 27-én Mljet szigetén szállt partra, azzal a megbízatással, hogy vegye fel a kapcsolatot a Dalmáciában működő csetnikekkel. Zágrábban érintkezésbe lépett Stepinaccal és Draža szlovéniai megbízottjával, K. Novakkal is, majd pedig Jugoszláviából Isztambulba utazva útjába ejtette Belgrádot is, ahol szintén találkozott Draža embereivel.

A harmadik misszió 1942. február 5-én ejtőernyőn ereszkedett le a Romanija hegységre, s mindjárt a domobránok fogságába esett.

E missziók után az angolok 1942 végén (december 25-én) S. W. Bailey vezetésével újabb missziót küldtek, amely Kolašin környékén, D. Mihailović főhadiszállásának közvetlen közelében ért földet. 1943. szeptember 23-án D. Mihailovićhoz igen rangos misszió érkezett, Armstrong tábornokkal az élen. Ez a misszió Čemernónál ereszkedett le.

Ezenkívül 1943-ban több katonai missziót menesztettek a Szerbiában tartózkodó csetnik hadtestekhez.

Valamivel később az amerikaiak is külön missziókat küldtek a csetnikekhez. Az első misszió Walter Mansfielddel az élen, 1943. augusztus 18-án ért Jugoszláviába, 1943. szeptember 23-án pedig, Armstrong brit tábornokkal megérkezett Albert Seitz amerikai alvezetés is.

⁴ Valójában Atherton őrnagyról van szó.

⁵ A Szabad Jugoszlávia Rádióállomás 1941. november 11-én jött létre a szovjetunióbeli Ufában. A Komintern közvetítő állomásainak rend-

szerében sugárzott híreket. 1942 áprilisától 1945 januárjáig, azaz megszűnéséig Moszkvából közvetítette műsorát. Hírszolgálatja előbb szerbhorvát és szlovén nyelvű volt, majd pedig 1944 első felétől kezdve macedón nyelvű is. 1943-tól kezdve több nyelven műsort sugárzott a megszállt Európa népeinek. 1942 áprilisától kezdve rendszeres rádiókapcsolatot tartott fenn a Legfelsőbb Parancsnoksággal, valamivel később a Szlovén Főparancsnoksággal is. A rádió szerkesztőse a műsor összeállításában felhasználta a hírügynökségi anyagokat, a szövetséges államok sajtóját és kiadványait, valamint az egyéb forrásból eredő információkat. 1943 novemberétől a műsor egy részét a Tanjug hírei alkották, 1944-től pedig a Szabad Jugoszlávia híradásainak egész anyagát a Tanjug szolgáltatta.

- ⁶ A Legfelsőbb Parancsnokságnak a háború kezdetétől egészen annak végéig közvetlen rádióösszeköttetése volt Moszkvával. Formálisan azonban a Kominternnel tartotta a kapcsolatot, nem pedig a szovjet kormánnyal, amelynek nagykövete is volt a jugoszláv királyi kormánynál Londonban, mint ahogy a királyi kormánynak is Kujbisevban.

Az 1943. november 28-ától december 1-éig tartó teheráni értekezleten megszületett a döntés, hogy a szovjet kormány is menesszen katonai missziót Jugoszláviába. A Konyejev tábornok vezette misszió 1944. február 23-án ért Jugoszláviába, méghozzá kerülő úton, Kairón és Teheránon át a brit csatornákon. Konyejev tábornok, Gorskov tábornokkal és néhány más tiszttel együtt, vitorlázó repülőgépen ereszkedett le Bosanski Petrovac közelében.

Közvetlenül a szovjet misszió megérkezése után a Legfelsőbb Parancsnokság is úgy döntött, hogy missziót küld Moszkvába, a Nemzeti Bizottság Katonai Missziója néven. A küldöttségben volt Milovan Đilas, Velimir Terzić, Velimir Stojnić és még néhány személy. A Legfelsőbb Parancsnokság missziója, Kairón és Teheránon át 1944. április 12-én ért Moszkvába.

- ⁷ Tito 1944. szeptember 21-én a vísi repülőtérrel utazott Moszkvába, s megbeszélte Sztálinnal a két hadsereg közös hadműveleteit a jugoszláv terület egy részén.